

природних ресурсів та об'єктів, реалізація таких екологічних про-
яких безпосередньо стосується ектів.

Список літератури: 1. *Андрейцев В.І.* Екологічний ризик в системі правовідносин еко-
логічної безпеки: проблеми практичної теорії // *Право України.* – 1999. – № 1. – С. 18-22.
2. *Андрейцев В.І.* Правовое обеспечение экологической экспертизы проектов: Монография.
– К.: Будивальник, 1990. – 168 с. 3. *Відомості Верховної Ради України.* 4. *Економіко-правові*
питання екології / Шемшученко Ю.С., Малишева Н.Р., Єрофєєв М.І. та ін. – К.: Наук. думка,
1996. – 240 с. 5. *Костицький В.В.* Екологія перехідного періоду: держава, право, економіка
(економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні).
– 2-е вид. – К.: Укр. інформ.-прав. центр, 2001. – 390 с. 6. *Офіційний вісник України.*

Надійшла до редакції 23.10.2007 р.

УДК 349.6

А.К. Соколова, канд. юрид. наук, доцент
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ОБ'ЄКТИ РОСЛИННОГО СВІТУ

За сучасних умов особливо актуальною постає проблема правового забезпечення регулювання питань власності на природні ресурси. Чинне законодавство, в першу чергу цивільне, а також екологічне і флористичне, значно розширило коло як об'єктів, так і суб'єктів приватної власності. На сьогодні до останньої як об'єкти можуть належати відповідним суб'єктам – юридичним і фізичним особам ділянки лісу, земельні ділянки, об'єкти

природно-заповідного фонду і тваринного світу, але, зрозуміло, не всі, а лише окремі їх види. Поступово серед них збільшується перелік тих категорій указаних природних об'єктів, що можуть уже перебувати у приватній власності.

Насамперед ця та інші вагомі причини призводять до активного формування права приватної власності й викликають необхідність ґрунтовного вивчення його різних аспектів.

Деякі питання щодо зазначеної проблематики досліджувалися такими ученими – фахівцями в галузі цивільного права, як О.В. Дзера, А.В. Карасс, Е.О. Суханов, Ю.К. Толстой, О.І. Харитонова, Є.О. Харитонов [6; 7; 10; 16; 17] та ін.; й у галузі екологічного права, як В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, М.М. Бринчук, А.П. Гетьман, П.Ф. Кулинич, О.І. Крассов, М.В. Шульга [Див.: 1-3; 5; 8; 11; 19] та ін.

На даний час найменш вивченим залишається питання щодо правового забезпечення приватної власності на об'єкти рослинного світу, хоча фрагментарно його розглядали окремі науковці (О.І. Крассов, Г.Н. Полянська, С.М. Шершун [11; 15; 18]).

Метою даної статті є комплексний науково-правовий аналіз проблем правового забезпечення приватної власності на об'єкти рослинного світу (зокрема, на ліси), а також розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для подальшого розвитку цього законодавчого процесу.

З урахуванням поставленої мети зробимо спробу розглянути понятійно-термінологічний апарат, що використовується в досліджуваній сфері, надати пропозиції стосовно його вдосконалення, здійснити аналіз правового забезпечення інституту права приватної власності на ліси як

об'єкти рослинного світу, означити виникаючі у зв'язку із цим проблеми й обґрунтувати заходи щодо їх вирішення.

Сьогодні приватна власність на об'єкти рослинного світу знайшла своє закріплення в законі також як державна і як комунальна. Але стверджувати про рівність названих форм власності неможливо, зважаючи перш за все на те, що коло об'єктів, які можуть зараз надаватися саме у приватну власність фізичних і юридичних осіб, є доволі обмеженим. До вказаних об'єктів належать деякі з них, як-то: (а) занесені до Червоної книги; (б) ті, що перебувають на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду; (в) деякі ділянки лісового фонду тощо.

Зупинимось на розгляді питань, пов'язаних з приватною власністю саме на ліси, бо ця проблема постала не так давно, хоча вчені дискутували з цього приводу постійно. Зазначимо, що потрібна розумна збалансованість між структурами планово врегульованої економіки в лісовому секторі і ринковими структурами, особливо на перехідному етапі. На даний час законодавство в цьому напрямку вже дещо зробило. Нова редакція Лісового кодексу України [14; 2006. – № 11. – Ст. 691] питанням приватної власності на ліси приділила певну увагу: а) закріплено названу

форму власності; б) перелічено підстави її набуття й виникнення; в) сформульовано права й обов'язки громадян та юридичних осіб, які мають у приватній власності ліси; г) названо підстави припинення цієї власності на останні.

Варто, вважаємо, зупинитися на аналізі вказаних положень детальніше, з огляду на важливість досліджуваної проблеми. У статтях Лісового кодексу, присвячених правовій регламентації приватної форми власності, об'єктом цього права називається ліс або земельна лісова ділянка. Тлумачення цих термінів сформульована у ст. 1 Кодексу. Ліс – це тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна й чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, які взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного й на навколишнє природне середовище. Земельна лісова ділянка – земельна ділянка лісового фонду України з означеними межами, яка надається або вилучається у землекористувача чи її власника для ведіння лісового господарства або інших суспільних потреб згідно із земельним законодавством. Дослідження змісту наведених дефініцій дозволяє стверджува-

ти, що ставити знак рівності щодо цих двох категорій неможливо, тому й законодавцеві потрібно визначитися, яким саме терміном коли оперувати. З нашого погляду, термін «ліс» слід вживати в зазначених приписах стосовно об'єкта права власності, зважаючи на його (лісу) правовий режим.

Суб'єктами права приватної власності визнаються громадяни та юридичні особи України. Жодних додаткових вимог до названих осіб закон не містить. Між тим постійними лісокористувачами (наприклад, щодо земель державної власності) цей Кодекс називає спеціалізовані державні лісогосподарські та інші державні підприємства, установи й організації, у яких створено спеціалізовані лісогосподарські підрозділи. Як бачимо, законодавчі норми підкреслюють, що цим користувачам притаманна така ознака, як спеціалізованість, тобто вони мають бути призначені для роботи або використання в якій-небудь одній спеціальній галузі. Цим особам треба володіти спеціальними знаннями, навичками у відповідній галузі, певним досвідом застосування глибоких знань для вирішення складних професійних завдань тощо. Тому було б доцільним і до приватних власників установити певні вимоги щодо наявності спеціальних знань і досвіду у сфері лісового господарства.

Важливо також підкреслити обмеженість кола приватних власників лісу тільки громадянами та юридичними особами України. Що ж стосується іноземців, осіб без громадянства й іноземних юридичних осіб, такого права їм не надається. Якщо ж ці особи отримають ліси в спадщину, ці об'єкти рослинного світу підлягають відчуженню протягом одного року.

Розглянемо детальніше підстави виникнення права власності на ліси, яких закон передбачає декілька:

1. Громадяни та юридичні особи України можуть безоплатно або за плату набувати у власність у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств замкнені земельні лісові ділянки загальною площею до 5 га. Отже, законодавчо закріплені наступні обмеження, які стосуються: (а) суб'єктного складу – пише вітчизняні юридичні та фізичні особи мають право на приватну власність; (б) розміру ділянки – до 5 га; (в) місцезнаходження – ділянка повинна знаходитись у складі певних угідь, наприклад, фермерських господарств; (г) певна природна характеристика ділянки – вони повинні бути замкненими. Останньому положенню, вважаємо, слід приділити більше уваги. У законодавстві, на жаль, не закріплено пояснення, що ж саме становить

так звана замкнена земельна лісова ділянка. Ось чому для з'ясування терміна «замкнена» треба звернутися до відповідних джерел. Так, «замкнений» – це той, що не має розривів, не зв'язаний з тим, що лежить поза його межами, відокремлений від інших предметів, недоступний для них [4, с. 312].

Учені-правознавці слушно зазначають, що замкнені земельні ділянки лісового фонду відділені природними розривами (пустирями, болотами, ярами) та (або) юридично встановленими межами їх територій, тобто ізольовані від основного масиву земель лісового фонду [9, с. 131]. Наведене тлумачення є цілком обґрунтованим, і його слід взяти до уваги при визначенні сутності вказаного терміна. Таким чином, зважаючи на вагомість указаної ознаки («замкненість»), варто закріпити її в чинному законодавстві, бо брак її законодавчого трактування призводитиме до різного тлумачення й відповідних ускладнень при застосуванні цієї норми в цілому на практиці.

Окрім того, повертаючись до формулювання розглядуваної підстави виникнення права приватної власності, зазначимо, що законодавець передбачив можливість безоплатного або платного його набуття. Але в жодній зі статей Лісового чи Земельного кодексу України або інших норма-

тивних актів не встановлено, коли ж саме може йтися про безоплатне чи платне набуття даного права, від чого, за яких умов залежатиме відбір цих 2-х видів набуття права власності. Адже йдеться не про декілька сотих гектара, а про площу в 5 га, тобто доволі велику лісову ділянку. Це питання є сенс вирішити саме на законодавчому рівні, а не віддавати його на розсуд тих чи інших владних осіб.

2. Успадкування лісів, що стосується громадян та юридичних осіб України, які можуть безоплатно або за плату набувати у власність у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств замкнені земельні лісові ділянки загальною площею до 5 га. Ця площа може бути збільшена в разі успадкування лісів згідно із законом. Щодо даного випадку флористичне й екологічне законодавство жодних приписів не містить, тому необхідно користуватися нормами цивільного законодавства.

3. Громадяни та юридичні особи можуть мати у власності ліси, створені ними на набутих у власність у встановленому порядку земельних ділянках деградованих і малопродуктивних угідь, без обмеження їх площі. При аналізі цієї підстави слід звернути увагу на наступне: а) дана норма свідчить, по суті, про майбутнє право власності, бо надається у

власність не ліс, а земельна ділянка, де потім буде посаджено ліс; б) як бачимо, законодавець уже не вказує на таку ознаку суб'єктивного складу цього права, як обов'язковість українського громадянства, що, на нашу думку, слід виправити, привівши цей припис у відповідність з іншими статтями Лісового кодексу України (зокрема, ст. 10 ч. 2); в) лісове законодавство не містить тлумачення понять «деградовані» й «малопродуктивні угіддя», тому за необхідними роз'ясненнями потрібно звертатися до Земельного кодексу України, де деградовані землі трактуються як земельні ділянки, поверхня яких порушена внаслідок землетрусу, зсувів, карстоутворень, повенів, добування корисних копалин тощо, або як земельні ділянки з еродованими, перезволоженими, забрудненими хімічними речовинами ґрунтами з підвищеною кислотністю або засоленістю та ін. До малопродуктивних земель належать сільськогосподарські угіддя, ґрунти яких характеризуються негативними природними властивостями, низькою родючістю, а їх господарське використання за призначенням є економічно неефективним. Сам же порядок надання цих земель передбачено певними статтями Земельного кодексу.

Постає ще одне запитання: як визначити розміри названих діля-

нок, адже будь-якого обмеження ні в земельному, ні в лісовому законодавстві немає. У науковій правовій літературі зазначається, що в такому випадку питання належить вирішувати з урахуванням конкретних обставин, а також за аналогією з розмірами земель сільськогосподарського призначення, які можна приватизовувати. А для одностайного застосування цього правила бажано мати додаткове роз'яснення Кабінету Міністрів України чи інших органів влади [9, с. 131, 132]. Цю пропозицію правників треба вважати слушною, хоча, як вбачається, недоцільно приймати ще один нормативний акт, а краще внести відповідні доповнення до Лісового й Земельного кодексів України.

4. Ліси, створені громадянами та юридичними особами на земельних ділянках, що належать їм на праві власності, перебувають у приватній власності цих суб'єктів. Аналіз розглядуваної підстави дає можливість стверджувати, що йдеться (як і в попередній підставі) про майбутнє право приватної власності на ліси, бо, як відомо, період часу від висадки сіянців (або саджанців) до утворення природного рослинного угруповання, яке у встановленому законом порядку колись визнаватиметься лісом, займе не один рік. Так, фахівці вважають, що хвойні насажден-

ня за рівних умов визначаються найбільшим зниканням крони у віці 20-80 років, листяні порослеві – 20-50 років [13, с. 383]. Також треба зазначити, що площа майбутніх лісів, по суті, обмежується тільки розмірами певних земельних ділянок, що визначаються нормами Земельного кодексу України.

Наголосити є сенс також ще на одному аспекті, який стосується цільового призначення земельних ділянок, а саме дотримання останнього. Адже власники таких земельних ділянок повинні додержуватися положень ст. 20 ЗК і змінювати їх цільове призначення тільки у встановленому законом порядку. Ці приписи Кодексу є дуже важливими, бо законодавець не називає конкретних категорій земель, де будуть створюватися ліси, тому в даному випадку це питання необхідно конкретизувати.

Чинне лісове законодавство, на відміну від інших підгалузей екологічного законодавства (окрім земельного), чітко визначає час виникнення права приватної власності на ліси громадян та юридичних осіб України: це момент отримання цими особами документів, що посвідчують право власності на земельну ділянку та її державну реєстрацію. У зв'язку із цим приписом виникає питання: чи можна розглядати реєстрацію додатковим юридич-

ним фактом виникнення розглядуваного права? З огляду на дослідження лісового законодавства потрібно підкреслити, що реєстрація документів, які посвідчують назване право, є саме таким додатковим юридичним фактом виникнення останнього. Раніше реєстрація цих документів виконувала головним чином облікову функцію, що дозволяло компетентним органам здійснювати контроль за власниками чи користувачами природних ресурсів. Адже відповідні положення основних екологічних нормативних актів визначили, що головним документом, регламентуючим відповідні відносини, служать державні акти на право власності. Чинне екологічне законодавство (зокрема, флористичне й лісове) у ст. 13 Лісового кодексу України відносить факт реєстрації необхідних документів до додаткових юридичних фактів виникнення права власності. Отже, на даний час флористичне законодавство розширило перелік юридичних фактів, наявність яких призводить до виникнення законного права на ліси.

Лісовий кодекс України, на відміну від інших актів екологічного законодавства (фауністичного, про природно-заповідний фонд тощо), окреслив коло прав та обов'язків власників лісів. Так, до прав громадян та юридичних осіб належить право: (а) влас-

ності на лісові ресурси та їх використання в порядку, визначеному цим Кодексом; (б) відшкодування збитків у випадках, передбачених законом; (в) продаж або іншим шляхом відчуження відповідно до закону земельної лісової ділянки; (г) спорудження в установленому порядку виробничих та інших будівель і споруди, потрібних для ведіння лісового господарства й використання лісових ресурсів.

До обов'язків власників лісів віднесено: (а) вести лісове господарство на підставі матеріалів лісовпорядкування згідно із цим Кодексом; (б) забезпечувати охорону, захист, відтворення й підвищення продуктивності лісових насаджень, посилення їх корисних властивостей і покращання родючості ґрунтів, виконувати інші заходи відповідно до вимог лісового законодавства; (в) дотримуватися правил і норм використання лісових ресурсів; (г) вести лісове господарство й використовувати лісові ресурси способами, які не завдають шкоди навколишньому природному середовищу, а забезпечують збереження корисних властивостей лісів і створюють сприятливі умови для їх охорони, захисту й відтворення; (д) вести первинний облік лісів, надавати в установленому законодавством порядку статистичну звітність та інформацію про їх стан і використання

лісових ресурсів; (е) забезпечувати охорону типових та унікальних природних комплексів та об'єктів, рідкісних і перебуваючих під загрозою зникнення видів тваринного й рослинного світу, рослинних угруповань; (є) сприяти формуванню екологічної мережі відповідно до природоохоронного законодавства.

Аналіз наведених переліків прав та обов'язків власників лісів дозволяє підтвердити раніше зроблену пропозицію, спрямовану на вдосконалення законодавства флористичного, зокрема лісового. Вона стосується необхідності наявності у громадян та юридичних осіб – власників лісів відповідної кваліфікації, певних знань, навичок, досвіду ведіння лісового господарства. Про ці характеристики щодо вказаних осіб опосередковано йдеться майже у всіх наведених приписах – як щодо прав, так і обов'язків. Це, наприклад, обов'язок вести лісове господарство, первинний облік лісів, надавати інформацію про їх стан, сприяти формуванню екологічної мережі тощо.

У новій редакції Лісового кодексу України певне місце відведено питанню припинення права приватної власності на ліси в разі втрачення права власності на земельну ділянку у випадках і в порядку, встановлених законом. Вивчення даних приписів дозволяє стверджувати, що вони

свідчать на користь такої специфічної якості права власності на об'єкти рослинного світу, як вторинність, яка виявляється в похідному характері від права власності на відповідну земельну ділянку.

Об'єкти рослинного світу теж можуть знаходитися в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Згідно із Законом України «Про природно-заповідний фонд» регіональні ландшафтні парки, такі зони, як буферна, антропогенних ландшафтів, регульованого заповідного режиму біосферних заповідників, а також землі та інші природні ресурси, включені до складу. Але заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки й парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, не надані національним природним паркам, можуть знаходитися як у власності українського народу, так і в інших її формах, передбачених законодавством України. Закон також закріплює певні обмеження на право приватної власності: не підлягають приватизації ботанічні сади, дендрологічні й зоологічні парки, створені до прийняття даного Закону, тобто до 1992 р.

Викладене переконливо свідчить, що правове забезпечення приватної власності на рослинний світ (зокрема, ліси) потре-

бує суттєвого вдосконалення. Це покращання може здійснюватися як шляхом внесення в найближчий час відповідних змін до чинного флористичного законодавства, так і прийняття нових нормативних актів у майбутньому, зокрема, Флористичного кодексу України.

Таким чином, зазначена проблема має важливе наукове і практичне значення. У подальшому об'єктом наукового опрацювання будуть виступати її невідомі аспекти, а саме реалізація її перспективи розвитку цієї форми права.

- Список літератури:** 1. *Андрейце В.І.* Екологічне право: Курс лекцій: Навч. посіб. для юрид. фак. вузів. – К.: Вентурі: 1996. – 208 с. 2. *Балюк Г.І.* Екологічне право України: Консп. лекцій у схемах (заг. та особл. частини): Навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 192 с. 3. *Бринчук М.М.* Экологическое право (право окружающей среды): Учебник для высш. юрид. учеб. завед. – М.: Юристъ, 2000. – 688 с. 4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. *В.Т. Бусел.* – К.: Ірпінь: ВТФ Перун, 2003. – 1440 с. 5. *Гетьман А.П., Шульга М.В., Анісімова Г.В., Соколова А.К.* Екологічне право України в запитаннях та відповідях: Навч. посіб. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2007. – 480 с. 6. Гражданское право: Учебник: В 2-х т. – Т. 1. – Изд. 2-е, перераб. и доп. / Отв. ред. *Е.А. Суханов.* – М.: Изд-во БЕК, 2003. – 816 с. 7. Гражданское право: Учебник. – Т. 1. – Изд. 6-е, перераб. и доп. / Под. ред. *А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого.* – М.: ООО "ТК Велби", 2002. – 776 с. 8. Екологічне право України: Акад. курс / За заг. ред. *Ю.С. Шемшученка.* – К.: Юрид. думка, 2005. – 848 с. 9. Земельный кодекс Украины: Комментарий / За ред. *Гетьмана А.П., Шульги М.В.* – Х.: ООО «Одиссей», 2002. – 512 с. 10. *Карасс А.В.* Право государственной социалистической собственности. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – 279 с. 11. *Крассов О.И., Рюмина Р.Б.* Право государственной собственности на природные ресурсы / Гос-во и право. – 1995. – № 9. – С. 33-41. 12. *Коваль Я.В.* Екологічні важелі збалансованого лісокористування // Ліси України: сучасний стан, збереження, збалансованого використання / МСОП, Гланд, Швейцарія; Кембридж, Велика Британія; Київ, Україна, 1997. – 64 с. 13. Лесная энциклопедия: В 2-х т. – Т.2: Лимонник – Ящерицы / Гл. ред. *Г.И. Воробьев.* – М.: Сов. энцикл., 1986. – 631 с. 14. Офіційний вісник України. 15. *Полянская Г.Н.* Охрана права государственной собственности на леса. – М.: Юрид. лит., 1956. – 252 с. 16. *Харитонов О.І., Харитонов С.О.* Порівняльне право Європи: Основи порівняльного правознавства: Європейські традиції. – Х.: Одиссей, 2002. – 592 с. 17. Цивільне право України: Акад. курс: У 2-х т. / За заг. ред. *Я.М. Шевченко.* – Т.1: Заг. ч. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2003. – 520 с. 18. *Шершун С.М.* Еколого-правове регулювання лісокористування в Україні. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2005. – 20 с. 19. *Шульга М.В.* Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. – Х.: Консум, 1998. – 224 с.

Надійшла до редакції 07.03.2008 р.